

«Я НЕ ВАРТИЙ»

Лист Тев'є-молочаря до автора

Шановний мій, любий, дорогий друже, пане Шолом-Алейхеме, хай пошле Бог здоров'я і процвітання Вам та Вашій дружині з дітками, хай буде Вам велике щастя, хоч би куди Ви звернули й прямували, воістину амінь!

«Я не вартий!»¹ – скажу Вам словом, мовленим праотцем нашим Яаковом у розділі «Ваїшлах»², коли рушив він супроти Ісава, за всієї різниці³... Якщо раптом це не дуже пасує, прошу Вас, пане Шолом-Алейхеме, не гнівайтесь на мене. Я простий собі чоловік, Ви, певна річ, знаєте більше за мене – що тут казати? У селі, так би мовити, душа грубіє. Хіба має хто час зазирнути у Святу Книгу чи вивчити розділ П'ятикнижжя з коментарями Раші⁴ абощо? Одне щастя – літо на підході, з'їжджаються егупецькі⁵ багатії до Бойберика⁶ на дачі, можна якось і зустрітися з порядним чоловіком, мудре слово вловити. Можете мені повірити, пригадую я ті дні, коли Ви сиділи в лісі поряд зі мною, вислуховували мої дурні байки, а для мене то було так, неначе я заробив бозна-скільки! Не знаю, чим я Вам так до душі припав, що маєте небайдужість до такого непримітного чоловічка, як я, пишете мені оце листи, ба більше, моє ім'я у книжці випинає, робите з мене велике цабе – так, ніби я тут неабихто, та я більше скажу: «Я не вартий!»

Я справді Вам добрий друг – що є, то є, – аби мені Бог послав хоч соту частку того, що я бажаю Вам! Гадаю, Ви добре побачили,

1 Буття 32:11: «Я не вартий усіх отих милостей, і всієї вірності, яку Ти чинив був Своему рабові, бо з самою своєю палицею перейшов я був цей Йордан, а тепер я стався на два табори». – Тут і далі Святе Письмо цитовано в перекладі Івана Огієнка. / Тут і далі посторінкові примітки перекладачки.

2 Букв.: «І послав...» Тижневі розділи П'ятикнижжя називаються за першим словом у розділі.

3 Вислів уживається як формальне вибачення при порівнянні сакрального й профанного, як Яаков та Ісав, праотець неєвреїв.

4 Раші (1040-1105) – середньовічний тлумач Танаху й найвідоміший коментатор Талмуду; громадський діяч і духовний лідер єврейства Північної Франції.

5 У Шолом-Алейхема Егупець – назва Києва.

6 Бойберик – містечко-фікція у творчості Шолом-Алейхема, прообразом якого стало місто Боярка Київської області.

як я став Вам у пригоді, ще коли Ви мешкали на великій дачі – пам'ятаєте? Придбав Вам корівку за півсотні – таку й за п'ятдесят п'ять не купиш. Йой, на третій день сконала?.. Ви ж бо добре знаєте, як мене це гризло: був тоді сам не свій! Хто ж міг знати... Здавалося, вона була одна з найкращих і найліпших, най Бог поможе мені й Вам, щоб у новому році, з Його волі, знову стали наші дні такими, як давніше було!¹ І Бог мені в поміч у моєму ділі, жеби я і моя шкапина, за всієї між нами різниці, здорові були, і щоб мої корівки доїлися, щоб я й надалі міг Вам якнайліпше прислужитися своїм сиром та маслом, Вам та іншим єгупецьким багачам, най Бог їм пошле удачі й достатку, і щастя-здоров'я, і всякої всячини! А Вам за клопоти й ласку, за честь, що робите мені Вашою книжкою, ще раз скажу: я не вартий! За що мені така шана, що сила-силенна людей дізналися з доброго дива, що по той бік Бойберика, неподалік Анатівки², живе собі єврей, який Тев'є-молочарем зветься? Та Ви вже, певно, знаєте, що робите, тож не навчатиму вас розуму. І як писати, самі вже знаєте. Тож я, зрештою, покладаюся на Вашу шляхетність: що Ви там, у Єгупці, все для мене зробите, щоб і мені з тої книжечки перепала яка копійчина. Мені тепер, бігме, конче треба: я гадаю собі невдовзі, з Божою поміччю, доньці весілля справити! А як Бог пошле, як то кажуть, довгії літа, то, може, аж два відразу... Того бувайте здорові, і хай Вам щастить, як Вам того від щирого серця бажає Ваш найліпший друг,

Тев'є.

Так, забув найголовніше! Коли книжка буде готова й Ви зберетеся вислати мені якісь грошенята, будьте ласкаві слати в Анатівку на ім'я різника. Там у мене двічі на рік поминальні дні: раз восени, перед Покровою, і раз на Новий рік, себто в цей час я єврей-містянин. А листи й далі надсилайте просто до Бойберика на моє ім'я з такими словами: «Передать господіну Тев'є, молочного єврею».

Написано 1895 року

1 В оригіналі цитата – Плач Єремії 5:21: «...віднови наші дні, як давніше було!»

2 Анатівка – вигадане Шолом-Алейхемом містечко.

ВЕЛИКИЙ ВИТОРГ

Дивовижна історія про те, як Тев'є-молочаря, вбогого єврея, сім'янина з дітьми, з доброго дива ощасливила неймовірна пригода, варта того, щоб бути описаною в книжці. Розповів її сам Тев'є, і переказано цю історію дослівно.

*Бідаря він підводить із пороху,
Зі сміття підіймає нужденного.
Псалми 112:7*

Коли судився великий виторг, чуєте, пане Шолом-Алейхеме, то він приходить просто в хату, як то кажуть, на інструменті гатійським¹. Як пішло, так поїхало. Ані розум, ані хист тут ні до чого. А як бува, боронь Боже, навпаки, то ви хоч зі шкіри лізтимете, а воно вам буде у пригоді, як торішній сніг. Як то кажуть, на поганому коні далеко не заїдеш; чоловік гарує, б'ється як риба об лід, хоч візьми та й ляж і вмри, хай йому грець! Аж раптом – не знати як і звідки – щастя пре звідусіль. Як сказано в Писанні: «Полегшення та врятування прийде для юдеїв»². Розтлумачувати вам нема потреби. Та простий смисл тут такий: допоки душа чоловіка тримається тіла, допоки в ньому б'ється бодай жилка, доти не вільно йому втрачати надію. Я це, власне, сам побачив, коли скерував мене Всевишній до моїх теперішніх статків, бо як так вийшло, що я знічев'я гедлюю сиром і маслом, а бабця моєї бабці зроду молочним не гедлювала? Бігме, все так і було, вам варто почути всю історію від початку до кінця. Я собі вмоцуюся на хвильку ось тутечки біля вас на травичку, а шкапина хай собі тим часом щось поскубе, і вона-бо, як то кажуть, жива душа, створіння Боже.

Словом, було це десь на Шавуот³, себто, щоб я вам не збрехав, за тиждень чи два до Шавуоту. А може, і через кілька тижнів після

1 Псалом 8:1. Цитований фрагмент – це примітка диригентові хору щодо виконання Псалма Давидова.

2 Книга Естер 4:14: «Бо якщо справді будеш ти мовчати цього часу, то полегшення та врятування прийде для юдеїв з іншого місця, а ти та дім твого батька погинете. А хто знає, чи не на час, як оцей, досягла ти царства!»

3 Юдейське свято, встановлене на честь дарування євреям Тори на горі Синай при виході з Єгипту. Припадає на 50-й день після Песаху.

Шавуоту. Не забувайте, що це вже давненько, хай я вам точно скажу, за царя Панька, себто якраз років дев'ять, а може, і десять із гакком тому. Тоді я був, як ви мене ось тутечки бачите, вже не тим, що колись, себто цим-таки Тев'є, та вже не тим. Як то кажуть, та сама баба, але хустина інакша. А як це? А був я, не при вас згадано, з діда-прадіда голим як бубон. Хоча й нині, правду кажучи, до багатія мені далеко. А бодай ми цього літа, ще перед Суккотом, заробили стільки, скільки мені до Бродського бракує! Та порівняно з тим, що було, я тепер, власне, заможний єврей: є свій возик і шапка, є, нівроку, пара корівчин, які дають молоко, і ще одна, котра ось-ось отелиться. Щодня маю, щоб не зурочити, свіжі сир, і масло, і сметану – все самі зробили. Бо ми всі трудимося, байдики ніхто не б'є. Моя жінка, коби була здорова, доїть корів. Діти носять дзбанки, колотять масло, а сам я, як ви оце бачите, щоранку їжджу на базар, навідуюся в Бойберіку на всі дачі, бачуся то з цим, то з тим – з усіма великими єгупецькими панами. Перекинешся з людиною словом і відчуваєш, що і ти, так би мовити, чогось вартий на світі, а не якийсь кравець задріпаний. А що вже казати про шабат – тут я просто цар: зазирну в юдейські святі книги, у розділи П'ятикнижжя, і трошки в Таргум¹, і в Псалми, і в Талмуд, те, се, п'яте через десяте – ви дивитесь на мене, пане Шолом-Алейхеме, а про себе думаєте: «Ет, а цей Тев'є не простак!»

Одне слово, за що я з вами мову завів? Отак був я, власне, тоді, з Божою поміччю, бідною голотою. Тричі на день, не при євреєві згадано, я пух від голоду разом із жінкою й дітьми – це не враховуючи вечері. Гарував як віл. Волочив, на свій сором, повен віз дровиняк із лісу на вокзал за два шеляги на день, і то не щодня – і як на це прогонуєш повну хату дзьобів, коби були вони здорові, та ще й, перепрошую, коня на пансіоні, якому немає діла, що там каже Раші: аби було що на зуби кинути, та й по всьому.

І що робить Бог? А Він, як то кажуть, усім створінням дає поживу², мудро світом править. Побачив, як я тут мучуся заради кусня хліба, та й каже мені: «Певно, ти гадаєш, Тев'є, що це кінець світу,

1 Переклад Старого Заповіту на арамейську мову.

2 Цитата з «Біркат-а-Мазон», молитви після трапези.

остання година, що небо гепнулося тобі на голову? Фе, який ти дурний! Ось побачиш, щойно Богу заманеться, тієї ж миті фарт як поверне кругом наліво, та й посвітлішає в усіх закапелках». Виходить, як сказано в молитві: кого вознесуть, а кого повергнуть!¹ – кому верхи їхати, а кому йти пішки. Надія понад усе. Людині потрібна надія, лише надія. Хіба не так? І що, як тим часом вип'ємо ківш лиха? Ми ж як-не-як євреї. Написано: «Ти обрав нас [з-поміж усіх народів]»², – недарма нам весь світ заздрить... Так до чого я це веду? А до того, як Бог мною чудеса правив! Вам треба це почути!

І був день³. Яюсь улітку надвечір їду лісом уже додому, без дров. Голову похнюпив, на серці миші шкребуть. Шкапина, небога, ледве плентає ногами, хоч січи її, хоч шмагай. «Повзи, сердего, у землю зі мною заодно! Абись ти знала, що значить піст довгого літнього дня, коли ти в Тев'є за коняку!» Тиша навколо, кожен ляскіт батоба відлунює в лісі. Сонце сідає, день добігає кінця. Тіні дерев подовжуються, мов єврейське вигнання; сутеніє, і стає дуже сумно на серці. Всілякі думи й помисли в голову закрадаються. Різні подоби давно померлих людей постають переді мною. І тут я згадав свій дім, горе моє, лихо! У домі морок, пільма; дітки, аби були здорові, – голі й босі: вижидують, бідні, татуса невдатного, бо раптом принесе він додому свіженьку хлібину, а може, й булку. А вона, стара моя, як то в бабів заведено, бурчить: «Ото треба було мені дітей йому народити, та ще й семеро, хоч бери, хай Бог мене простить за ці слова, та й кинь їх живцем у річку!» Приємно чути такі слова? Ми лише люди, як то кажуть, плоть і кров: шлунок словами не вгамуєш. Перехопиш кавальчик оселедця, чаю закортить, а до чаю треба цукру, а цукор, як то кажуть, у Бродського. За кусень хліба, як каже моя жінка, коби була здорова, тельбухи мені пробачать, а от без горнятка чаю, каже, зранку як нежива: дитина, каже, цілу ніч спати не дає! А ми поки що як-не-як євреї на білім світі. Одна розрада, як то кажуть, що світ не поїзд – не втече, треба лише молитися. Уявіть собі, молишся тут гарненько, як тільки

1 Молитва «Унетане-Токеф», яку читають у юдейські Дні покути і на Йом-Кіпур («Судний день») – найбільший піст юдейського обряду.

2 Цитата з шабатного гімну.

3 Алюзія на Книгу Буття.

вмієш, і якраз під час «Шмоне-Есре»¹ розійшлася, хай їй грець, скажена коняка. Довелося бігти за возом, притримуючи віжки, і співати «Бог Авраама, Бог Ісаака і Бог Яакова» — добре вистояли «Шмоне-Есре»! І тут, на лихо, саме закортіло помолитися палко, щиро: а раптом полеглає на серці...

Одне слово, біжу я собі отак за возом і промовляю благословення голосно, наспівуючи, ніби, перепрошую, при катедрі в синагозі: «Насичує живих по милості — Той, Хто годує всі Свої створіння, — і береже Свою обітницю з тим, хто у прахові перебуває», навіть із тими, хто в могилі байдики б'є! Ой, гадаю, лежиш собі в могилі! Ой намучився-настраждався! Не так, як ті, скажімо, пани з Єгупця, що сидять ціле літо в Бойберіку на дачах, їдять, і п'ють, і купаються у статках. Ой Боже Всевишній, за що мені це все? Здавалося б, не згірший я від усіх євреїв. Гвалт, Боженьку, угледь наші страждання. Дивись, кажу я, спостерігай, як ми гаруємо, і відведи кривди від бідного, сердешного люду, бо хто ж над нами зглянеться, як не Ти? «Зціли нас — і зцілимося ми», пошли нам ліки, а болячки ми й самі знайдемо... «Благословен Господь наш», благослови нас добрим роком, хай він буде урожайним на всяке збіжжя, на жито, на пшеницю і на ячмінь, хоча, правду кажучи, що мені, біда-сі, з того буде? От хоча б, наприклад, що з того буде, перепрошую, моїй коняці, дорогий овес, а чи дешевий? Але фе, Богу питання руба не ставлять, а якщо ти єврей, то мусиш доконче все сприймати як належне, ще й приказувати: «І це на благо!» — значить, так Бог велів. «І донощикам, — співаю я далі, — і виказувачам надії не буде...» — і ті ристократи, що кажуть, буцімто немає Бога на світі, оце вони пошиються в дурні, коли прийдуть до Нього та заплатять сповна! Бо Він — «Той, Хто громить ворогів», добре воздасть, із Ним не до жартів буде, до Нього треба з добром іти, просити Його, волати до Нього: «Отче милосердний — любий, добросердечний

1 «Аміда» («Стояння»), також відома як «Шмоне-Есре» («Вісімнадцять» — за кількістю частин-благословень), — головна молитва в юдаїзмі. Її промовляють максимально зосереджено, стишеним голосом — так, щоб молитву вірянина чув лише він сам; неодмінно стоячи і стиснувши ноги, повернувшись обличчям до Єрусалима. Далі в тексті курсивом виділені уривки благословень — підготовлений читач упізнає, як довго залишилося Тев'є проказувати священний текст, який він, до речі, промовляє то івритом, то повсякденним їдишем.

Батьку! *Почуй наш глас*¹, дослухайся до наших голосів, змилуйся над моїми жінкою і дітьми: вони, бідаки, голодні! *Возлюби*, зглянься над любим Тобою народом Ізраїлю, як колись, у храмі святому, ще в часи первосвящеників і левитів...»

Раптом – стій! Коняка стала як укопана. Я похапцем відтарабанив, що ще лишалося, підводжу погляд, дивлюся: сунуть мені назустріч прямісінько з лісу двоє предивних створінь, закутаних і вбраних не за звичаєм.

«Злодії! – промайнула думка, але я тут-таки схаменувся: – Фе, Тев'є, ну ти і йолоп! Чи можливо, щоб ти їздив лісом вже стільки років, вдень і вночі, щоби допіру сьогодні на тебе з доброго дива напали злодії?»

– Вйо! – кажу коняці й, осмілівши, ляскаю її батою ще з двійко раз, нібито мені байдуже.

– Прошу пана! Послухайте, прошу пана! – промовляє одне з двох створінь жіночим голосом і махає до мене хустинкою. – Ану спиніться лише на хвилиночку, заждіть одну хвилечку, не тікайте, ми вам, боронь Боже, нічого не зробимо!

«Ага, нечиста сила! – гадаю собі і тут-таки сам до себе промовляю: – Пуста ти макітро! З якого б це дива зненацька чорти?» Та й спинив коня. Добре придивився до двох створінь – баби! Одна старша, з шовковою хустиною на голові, а друга молодша, у перуці, обидві червоні мов раки й дуже спітнілі.

– Добровечір, кого Бог приніс! – кричу їм на весь голос, нібито я в доброму гуморі. – Чого бажає ваша ласка? Як ви надумали щось купити, то в мене для вас нічого нема, хіба що кольки в череві – моїм би ворогам на голову, чи цілий тиждень сердечних гризот, чи трохи мороки, злиднів сухих і напастей сирих, ще й крихта лиха...

– Ша, ша! – кажуть вони. – Ти тільки глянь, як він оце розійшовся! Як єврея словом зачепиш, то можна й голови не зносити! Не треба нам, – кажуть, – нічого купувати. Ми лише хотіли вас спитати: може, ви знаєте, чи є десь тут дорога на Бойберик?

– На Бойберик? – удавано всміхаюся. – Це те саме, що ви б спитали, чи знаю я, що мене звати Тев'є!

1 «Шема колейну» – з літургії на Йом-Кіпур.